

РОЗВИТОК ЖАНРУ УКРАЇНСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ВІРШОВАНОЇ МОЛИТВИ ХІХ СТ.

У статті йдеться про розвиток жанру молитви в новій українській літературі та про роль цього жанру в українському літературному процесі. Становлення й розвиток української віршованої молитви ХІХ ст. відбувалися доволі інтенсивно завдяки традиціям цього жанру в давній українській літературі та зацікавленню в розвитку жанру письменників ХІХ – початку ХХ ст. Особливий вплив на українську молитвотворчість ХІХ ст. мала молитовна поезія Т. Шевченка. Українська віршована молитва ХІХ ст. пройшла цікавий шлях розвитку, розвинулася й удосконалилася як поетичний жанр. В українській літературі ХІХ ст. до жанру молитви звертаються такі геніальні поети, як П. Гулак-Артемівський, М. Шашкевич, Т. Шевченко, П. Куліш, Ю. Федькович, І. Франко, Леся Українка та ін. Українська віршована молитва ХІХ ст. презентована чудовими поетичними зразками, які збагатили українську християнську літературу зокрема та українську літературу загалом.

Ключові слова: українська християнська віршована молитва, розвиток жанру.

Анна Баран

Развитие жанра украинской христианской поэтической молитвы XIX века

В статье речь идет о развитии жанра молитвы в новой украинской литературе и о роли этого жанра в украинском литературном процессе. Становление и развитие украинской поэтической молитвы XIX в. происходили очень интенсивно, благодаря традициям этого жанра в давней украинской литературе и заинтересованности в развитии жанра украинских писателей XIX – начала XX в. Особое влияние на украинское молитвотворчество XIX в. имела молитовная поэзия Т. Шевченко. Украинская поэтическая молитва XIX в. прошла интересный путь развития, развилась и усовершенствовалась как поэтический жанр. В украинской литературе XIX в. к жанру молитвы обращались такие гениальные поэты, как П. Гулак-Артемовский, М. Шашкевич, Т. Шевченко, П. Кулиш, Ю. Федькович, И. Франко, Леся Украинка и др. Украинская поэтическая молитва XIX в. представлена чудесными стихотворными образцами, которые обогатили украинскую христианскую литературу в частности и украинскую литературу вообще.

Ключевые слова: украинская христианская поэтическая молитва, развитие жанра.

Hanna Baran

Development of the genre of Ukrainian Christian poetical prayer of XIX century

The article is about the development of the genre of prayer in new Ukrainian literature and about the role of this genre in the Ukrainian literary process. Formation and development of the genre of Ukrainian Christian poetical prayer of XIX century were going on intensively enough thanks to the traditions of this genre in the ancient Ukrainian literature and the writers' interest in the development of the genre of XIX — the beginning of XX centuries. The prayerful poetry of T. Shevchenko especially influenced the Ukrainian prayer art of XIX century. Ukrainian poetical prayer of XIX century came through the interesting way of development. It development and progressed as a poetical genre. Such genius Ukrainian poets of XIX century as: P. Hulak-Artemovskiy, M. Shashkevych, T. Shevchenko, P. Kulish, Yu. Fedkovych, I. Franko, Lesya Ukrayinka, and others used the genre of prayer. Ukrainian poetical prayer of XIX century was presented by the wonderful poetical examples, which enriched the Ukrainian Christian literature.

Key words: Ukrainian Christian poetical prayer, development of the genre.

Сучасний етап розвитку науки позначений підвищеним інтересом дослідників до тих явищ і процесів, які перебували поза увагою вчених. До таких явищ і процесів належать практично всі, які так або інакше апелюють до питань релігії. Серед них одне з чільних місць належить молитві як конфесійному та літературному жанру. Молитва, що виникла як літературний твір, зокрема віршований, викликає особливе зацікавлення й потребує детального вивчення.

Віршована молитва – це з одного боку художній твір, а з другого – сакральний текст. Вона лежить на межі конфесійного й художнього стилів, а це, у свою чергу, сприяє розвитку в українській літературній мові урочистого стилю. Дослідження української християнської віршованої молитви – це не лише вивчення окремих мовних фактів, але й стилю загалом. Віршована молитва посідає важливе місце в українській літературі. Майже всі поети зверталися до цього жанру. Незважаючи на це, українська духовна поезія досі лежить осібно.

Поняття *молитва*, його тлумачення, виділення особливостей цього жанру цікавлять також богословів, літературознавців, філософів. „Словник-довідник з релігієзнавства”,

укладений В. М. Шевченко, дає таке визначення поняттю молитва: „1. Звернення священика або самого віруючого до Бога, Богородиці, святих, ін. надприродних сил з проханням про дарування блага, заступництво, відвернення зла. 2. Канонізований текст або вільна імпровізація віруючого, звернена до Бога, Богородиці, святих” [11, с. 234].

Молитва існує відтоді, відколи існує писана література. Християнська молитва з'явилася як жанр на зорі зародження християнства й стала одним із канонічних невід'ємних понять у церковному житті.

Українська християнська молитвотворчість проходить через усю українську літературу від X до XXI ст. Літературна українська християнська молитва бере свій початок від молитв-графіті в Софії Київській, молитви святого Володимира в „Повісті временних літ”, і її творення продовжується й у наші дні.

Українську літературну молитву творили як духовні особи (священики, ченці), так і світські люди. Літературна молитва з'явилася як похідна від культової молитви. Між ними існує тісний зв'язок. Водночас культову молитву, як правило, можна охарактеризувати високохудожніми ознаками. Ще І. Франко, досліджуючи гімни й молитви вавилонців та асирійців, цього, на його думку, „найстаршого культурного племені людського роду” [10, с. 122], прийшов до висновку, що вони, крім історичної, мають також релігійну та літературну вартість.

Літературні молитви можуть бути прозовими, віршованими й ритмізованими. Віршованою молитвою називаємо такий художній твір, який написаний віршовим розміром і в якому дотримано римунання. Віршована молитва презентована в українській літературі всіх епох.

Якщо говорити про „віршованість” культових текстів, то варто починати зі Святого Письма. Про ритмічність Біблії писав Іван Огієнко та його сучасники. І. Огієнко вперше в українській науці в статті „Ритмічність мови Святого Письма” [6, с. 57–62] показує, що Біблія є першоджерелом віршованої молитви. Оскільки біблійні тексти, за твердження І. Огієнка, написані ритмізованою мовою, то зрозуміло, що автори віршованих молитов наслідували вічну книгу як першоджерело.

Віршована християнська молитва виникла не на голому ґрунті. Саме Святе Письмо було написане ритмічною мовою, що сприяло виникненню християнських молитов у віршованій формі. Отже, уже Святе Письмо прислужилося для виникнення віршованої молитви в літературі.

Релігія повсякчас відігравала виняткову роль у житті українського народу. Вона наклала помітний відбиток на його світовідчуття й поведінку, сформувала ідеали й ціннісні орієнтири, уплинула на моральні засади, знайшла відображення в традиціях і звичаях. Християнські твори стали могутнім чинником у формуванні й розвитку національної культури, особливо літератури. Вони відчутно вплинули на характер жанротворення, засоби зображення й загалом образність, метафоричність, символіку й стиль оригінального письменства.

Унаслідок філософсько-естетичного освоєння українськими митцями християнського віровчення була створена духовна поезія, особливий з погляду змісту і форми жанр, що є одним із найдавніших в українській літературі. Так, похвальні прозові твори-гімни відомі ще з часів Київської Русі: увідні молитви в „Слово про Закон і Благодать” Іларіона, „Повість временних літ”, молитви святих князів Бориса і Гліба з „Повідання про святих князів Бориса і Гліба”, молитви Теодозія й Антонія Печерських, молитви Кирила Туровського та ін.

Традиція молитвотворення була перервана й у XIII – на початку XVI ст., бо історичні умови не були в цей час сприятливими для розвитку української літератури. Цей період – вимушена пауза в літературному розвитку. Небагато творів тієї доби дійшли до

нас, але й серед них ми знаходимо зразки давньої української молитви. Зразок інтертекстуальної молитви перед смертю (князь Володимир Василькович молиться перед відходом на той світ) знаходимо в Галицькому літописі в „Повісті про Володимира Васильковича” (1288 р.).

Українська література кінця XVI ст. продовжує активно впроваджувати цей жанр. Вступну молитву, написану Герасимом Смотрицьким, знаходимо в першій передмові до Острозької Біблії 1581 р. У кінці XVI ст. побутували поетичні збірники, які містили вірші різних жанрів. Здебільшого це були поезії на релігійну та церковну тематику, які подекуди містили інтертекстуальні молитви („Скарга нищих до Бога”, „О прелестях римських”, „Просфонима”), написані анонімами.

Молитва як жанр і форма української духовної поезії зазнає особливого розвитку в барокові часи. Молитва зокрема й духовна поезія загалом так інтенсивно розвивається, що, починаючи з кінця XVI ст., її почали вкладати в спеціальні збірники. Спочатку це були рукописні книги, створені вихованцями освітніх закладів України. Ці збірники послужили джерелом для великої антології духовної поезії – знаменитого „Богогласника”, виданого в Почаєві (1790 – 1791 рр.), одному з найбільших духовних центрів тодішньої України. У цей збірник уходили твори відомих письменників і богословів того часу.

Отже, починаючи з другої половини XVI ст., жанр молитви набуває в українській літературі інтенсивного розвитку. Молитва має значення як хвалебна пісня на честь Христа, Богородиці, святих, а також як покаяння автора перед Богом. Неповторними поетичними витворами стали молитовні цикли-„вінці” та молитовні епіграми на честь Христа, Богородиці, святих, що належали перу Д. Наливайка (? – 1627), А. Білобородського (? – ?), К. Гранквіліона-Ставровецького (? – 1646), Л. Барановича (1620 – 1693), Д. Туптала (1651 – 1709), В. Ясинського (? – 1707) та ін. Серед молитовної поезії того часу чимало безсумнівних шедеврів барокової витонченості. Можливості жанру молитви розширив і Г. Сковорода (1722 – 1794), у творчості якого містичне світобачення поєднувалося з філософсько-художньою концепцією світу й людини. Отже, давня українська молитовна поезія мала свої особливі риси, що вплинули на подальше українське поетичне молитвотворення.

Нова українська література не перервала традиції адаптації біблійних жанрів. У творчості П. Гулака-Артемівського (1790 – 1865) можна знайти зразок бурлескної молитви, який започаткував стійку традицію в нашій літературі. „Переложение псалма 125” П. Гулак-Артемівський написав у формі молитви. „Пізній Гулак-Артемівський дедалі більше звертається до сакральних текстів, що йде цілком у рідні традиції його пропаганди нового естетичного зразка в особі біблійного Давида” [2, с. 3–8]. Також ознаки жанру молитви присутні в його творі „Переложение псалма 139”, у якому ознаки прохальної молитви ще виразніші.

Українські поети середини XIX ст. часто звертаються до такого жанру, як молитва. Часом вони дають практично „чистий” варіант жанру молитви, іноді вкраплюють молитву в інший текст. Інтертекстуально молитва входить у вірш О. Духновича (1803 – 1850) „Поздравление Русинов на новый год 1850”, у поезію М. Устияновича (1811 – 1885) „Сон внучки”, у текст опери С. Гулака-Артемівського (1813 – 1873) „Запорожець за Дунаєм” (фінальна пісня), у вірші Я. Головацького (1814 – 1888) „Весна”, „Котра неньки не послухає”, „Олень і Віла”. Зразки „чистої” молитви знаходимо в А. Могильницького (1811 – 1873) „Молитва благодарственна”, М. Шашкевича (1811 – 1843) „Вже сонце красно”, О. Псьол (1817 – 1887) „Молим Тебе, Боже правди”.

Великий вплив на розвиток жанру молитви в українській літературі мала творчість Тараса Григоровича Шевченка (1814 – 1861). Його можна вважати основоположником нової української віршованої молитви, оскільки саме Т. Шевченко створив найбільше

високохудожніх зразків цього жанру в новій українській літературі. Зрештою, „фактично весь „Кобзар” – бесіда із Всевишнім” [7, с. 6].

У творчості Т. Шевченка жанр молитви представлений у розвиненому стані. Адаптація жанрових ознак сакрального зразка для нього надзвичайно характерна. Якщо розглянемо всю творчість Шевченка, то можна побачити, що в нього небагато творів, у яких він не „говорить з Богом”. Це „спілкування відбувається повсякчас і в різних формах: роздумування, міркування, контемпліяція” [9, с. 144].

Т. Шевченко подав молитву або елементи молитви в багатьох своїх творах. Іноді – це інтертекстуальна вставна молитва, іноді – „стрілиста” молитва-зітхання. У Шевченка нараховуємо 72 українськомовні молитви (як інтертекстуальні, так і „чистого” зразка („Молитва”, „Царів, кривавих шинкарів”, „Злоначающих спини”, „Тим неситим очам”)) та 4 молитви, написані російською мовою. Т. Шевченко розвиває й розширює цей жанр української літератури. Поет адаптує сакральні зразки молитви до українського літературного середовища. Шевченкова молитва виступає в різних формах (роздумування, міркування, подяка, прохання, навіть не-молитва). До Т. Шевченка в українській літературі нечасто зверталися до цього жанру і, як наслідок, він був недостатньо розвинений. Шевченко представляє молитву як жанр у розвиненому стані.

Після Т. Шевченка жанр молитви в українській літературі розвивається доволі потужно. Під впливом Шевченкових молитов виникають релігійні твори О. Псьол, яка зустрічалася з Т. Шевченком, отримала його схвальні відгуки про її творчість і яка зазнала великого Кобзарєвого впливу стосовно форми й змісту своїх літературних творів. Варто зазначити, що П. Куліш (1819 – 1897), який часто критикував Т. Шевченка, теж зазнав неабиякого його впливу. Зазнав Шевченкового впливу й Л. Глібов (1827 – 1893), чий заклик до Бога традиційні, розпачливо-народні. У його релігійних віршах переважають узвичаєні для молитви звороти.

Великий вплив на розвиток жанру молитви в українській літературі ХІХ ст. мав Псалтир. За І. Франком, „ся книжка мала величезний вплив на сформування того релігійного культу, що на єврейській основі виріс у могутнє дерево християнства, і в перекладі на церковнослов’янську мову мала також значний вплив на сформування душі українського народу” [10, с. 7]. Особливо помітна ця роль у творчості Шевченка та його наступників.

Дуже потужним, емоційно та художньо переконливим стало звернення до жанру молитви в українській поезії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (К. Устиянович (1811 – 1885), Ю. Федькович (1834 – 1888), С. Руданський (1834 – 1873), Олена Пчілка (1849 – 1930), І. Франко (1856 – 1916), М. Чернявський (1868 – 1946), Леся Українка (1871 – 1913), С. Яричевський (1871 – 1918)).

У багатьох письменників ХІХ ст. знаходимо молитви, які версифікують молитву Ісусову „Отче наш”. Такі версифікації можна натрапити в Ю. Федьковича, М. Старицького (1840 – 1904), О. Маковей (1867 – 1925), П. Штокалко (1879 – 1945) та ін. Наближає до „Символу віри” свою молитву В. Самійленко (1864 – 1925). Він навіть дає їй аналогічну назву. Хоча зовсім по-іншому, ніж у канонічній молитві, подає сутність Бога.

Окремо можна виділити поезію для дітей ХІХ ст. у формі молитви. До такої можна віднести вірші „Маленька українка” Олени Пчілки, „Ангелику мій” Ю. Федьковича, „Молитва за Україну” О. Кониського (1836 – 1900). Остання молитва, хоч і давно вже стала християнським гімном України, була написана автором як дитяча пісня. Про це свідчать хоча б слова „Нас, дітей, просвіти”. Українська дитяча віршована молитва сповідує християнські принципи, навчає дітей бути добрими, щирими, любити батьків, друзів, рідний край.

Одним із великих пластів українського молитвотворення є молитви за Україну. Таких молитов велика кількість, і вони носять риси гімнів. До таких належать Шевченкові молитви як „чисті”, так і інтертекстуальні, „Благання” Л. Глібова, уже згадувані „Молитва за Україну” О. Кониського та „Маленька українка” Олени Пчілки, „Молитва”, „Молитва до святого Йосифа”, „О що ж Тебе, мій Отче” Уляни Кравченко, „Дай нам, Боже” В. Самійленка, „Бажання” С. Павленка (1864 – 1938), „Мій край” Петра Шелеста (1865 – 1923), „Молитва за український народ” Андрея Шептицького (1865 – 1944), „Молитва” А. Кримського (1871 – 1942), „О милий Боже України”, „Молитва” Б. Лепкого, „Скарай їх, Боже!” П. Карманського (1878 – 1956), „Молюсь... Лише молюсь, благаю” Олександра Олесь, „О Ісусе!” П. Штокалка та ін.

Деякі молитви українських поетів ХІХ ст. стали церковними гімнами, і їх виконують у храмах. До них належить, наприклад, „Молитва за Україну” О. Кониського.

Варто зазначити, що українській віршованій молитві ХІХ ст. властиві пафосні благання за український народ, за рідну землю, мову тощо. У цих поезіях україно-рідко трапляються моїння поета про себе, свою душу тощо. Суспільні й національні проблеми переважають у молитвах-поезіях ХІХ ст. Часом ці проблеми звужені до проблем особистих чи проблем однієї людини (Я. Щоголів (1824 – 1898) „Суботи св. Дмитра”, І. Манжура (1851 – 1893) „На добрій ниві”, „Діти”, Л. Старицька-Черняхівська (1868 – 1941) „Молитва”, М. Вороний (1871 – 1938) „Вічний спокій... О Боже ласкавий”, „Лемент”, А. Кримський „Молитва”, В. Щурат „Молитва”, „Приходжу в час потреби”, Олександр Олесь „Моє благання”, „Скільки б я плавав”, „В час смеркання, в час вмирання”, „Ніколи ранок не настане”), часом – розширені до алегоричних філософських узагальнень (О. Кониський „Молитва за Україну”, М. Старицький „Молитва”, Олена Пчілка „Пророк”, І. Франко „О розп’ятий” (молитва із поеми „Іван Вишенський”), „Обгорнула мене самота” (молитва із поеми „Мойсей”), „О сильний предків наших Боже”, Уляна Кравченко „Молитва”, П. Грабовський (1864 – 1902) „Благання”, В. Самійленко „Символ віри”, С. Павленко (С. Шелухин) „Бажання”, „Агар в пустині”, П. Шелест „Мій край”, О. Маковей „Хрест”, „Молитва в полі”, М. Чернявський (1868 – 1946) „О Боже”, С. Яричевський „О Месіє, пошли ту Різдвяну ніч”, Леся Українка „Чи довго ще, о Господи, чи довго” (молитва з поезії „І ти колись боролась, як Ізраїль”), вставні молитви з драми „Одержима”, В. Щурат „Молитва до Ісуса Христа”, „Хвала Тобі, владико мій” та інш.).

Поезія-молитва ХІХ ст. часом набуває форми діалогу. Прикметною в цьому плані є „Молитва природи” П. Куліша. Діалогізм у молитві як літературному жанрі в Куліша зреалізований на всьому просторі тексту. У цьому творі яскраво позначилося прагнення романтиків утворити своєрідний діалог з Богом без посередництва церкви. Поетика богошукання „істинних християн”, літургійного закону самовираження того, хто молиться, та ознаки класичної прохальної молитви – усе це позначилося на Кулішовому творі сповна. Другим зразком діалогізму в українській поезії-молитві є вірш І. Франка „Було се три дні перед моїм шлюбом”. У цій поезії автор наводить розмову ліричного героя з Богом. Франко виводить ідею богообраності митця, його божественного призначення в цьому світі. Поет показує, що ця богообраність часто позбавляє митця звичайної людської втіхи, але дає набагато більше: змогу вигранювати людські серця, уселяти в них надію й віру. У формі діалогу подано також літургійну молитву „Прославмо ж, брата, Господа Христа” із драми Лесі Українки „В катакомбах”. Ця молитва закладена в уста служителів храму: єпископа, диякона, хору. Отже, це молитва за ролями.

Окрім форми діалогу, українська поезія-молитва кінця ХІХ ст. відрізнялася різноманітністю поетичної форми. Так у П. Карманського знаходимо поему-молитву „Ave, Maria”, у М. Вороного – молитву-епіграму „Молитва”, в Олександра Олесь –

молитву-пародію „Летіли хмароньки ясні” (пародія на пісню М. Петренка „Дивлюсь я на небо”) і молитву-епіграму „Поезій вам? Хи-хи-хи!”. Усі ці форми можна назвати новаторськими, оскільки ні у світовій, ні в українській літературі не були застосовані до жанру молитви.

Отже, українська віршована молитва XIX ст. пройшла цікавий шлях розвитку, розвинулася й удосконалилася як поетичний жанр. В українській літературі XIX ст. до жанру молитви звертаються такі геніальні поети, як П. Гулак-Артемівський, М. Шашкевич, Т. Шевченко, П. Куліш, Ю. Федькович, І. Франко, Леся Українка та ін. Українська віршована молитва XIX ст. презентована чудовими поетичними зразками, які збагатили українську християнську літературу.

Література

1. Антофійчук В. „Молитва, як сонце вічна...” Жанр молитви в українській літературі // „Святі чуття, закладені в молитву...”: Антологія української молитви. У 2 кн. Кн. 1. – Чернівці : Рута, 1996.
2. Бовсунівська Н. Молитва як літературний жанр: Роль Т. Шевченка в романтичному жанротворенні // Дивослово. – К., 2003. – № 7. – С. 3 – 8.
3. Даниленко І. І. Жанрова модифікація канону молитви в ліриці XVII – XX століть: Дисертація д-ра філол. наук. – Рукопис.
4. Даниленко І. І. Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція: монографія. – Миколаїв : Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. – 304 с.
5. Молитва // Словник Біблійного Богослов'я / під ред. Ксав'є Леон-Дюфура та ін. / Переклад з другого французького виданн / Заг. ред. д-ра богослов'я Владики Софрона Мудрого, ЧСВВ. – Вид-во Отців Василян „Місіонер”. – Рим, 1992, Львів, 1996. – С. 437 – 443.
6. Огієнко І. Ритмічність мови Святого Письма // Рідна мова. – 1934. – Ч. 4. – С. 57 – 62.
7. Пахаренко В. Незбагнений апостол: нарис світобачення Шевченка. – Черкаси : Сіяч, 1994.
8. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. – Львів : Свічадо, 2001. – 155 с.
9. Стебельська А. Шевченкова молитва // Збірник наукових праць Канадського НТШ. – Торонто, Онтаріо, Канада, 1993. – С. 143 – 160.
10. Франко І. Зібрання творів у 50 томах. – Т. 8. – К., 1977. – С. 7
11. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.